

Toomas Pauli keerulised küsimused

HELENA RISTHEIN

*Ma ei saa ennast lahutada oma ajastust,
oma rahvast, oma lähedastest ...
olen tuhandel viisil seotud teiste inimestega.¹*

Sissejuhatus

Toomas Paul, Tartus 29. oktoobril 1939. aastal sündinud teoloog, kirikuloolane, piiblitõlk ja esseist, ei pea end kuigivõrd seotuks rahvus-ülikooli ajalooa. Tõepoolest on tema erialaõpingud, tööelu hingekarjase ja õppejõuna möödunud peamiselt Tallinnas, osalt ka Lääne- ja Saaremaal. Ent Tartus külastas ta Uku Masingut (1909–1985), oma Õpetajat, sõpra ja kaastöölist, kelle pärandit ta järjekindlalt – koostöös Tartu õpetlastega – tänapäeva lugejani toob. Siinses ülikoolis on ta pidanud loenguid ja kaitsnud eksternina doktoriväitekirja (1994).

Hiljuti andis Tartu Ülikool talle Rahvusmõtte auhinna,² küllap suuresti samastades tema eesmäärke auväärse hariduskolde omadega ja pidades Toomas Pauli kui mõtleja tähendust vähemasti üleriigiliseks. „Eesti ühiskonna ilmasammas, alusväärtuste hoidja ja ühiskondliku mõtte suunanäitaja,“ ütles tema kohta rektor Volli Kalm.³

¹ Toomas Paul, *Sinu tahtmine sündigu* (Tallinn: Logos 1997), 10.

² Alates 2004. aastast välja antava TÜ Rahvusmõtte auhinna saajate hulgas on kirjanikke, kunstnikke, kultuuriloolane, etnoloog, täppiseadlane ja kaks teoloogit. 2011. aastal sai auhinna katoliku preester ja piiblitõlkija Vello Salo.

³ „Tartu Ülikooli Rahvusmõtte auhinna sai Toomas Paul.“ *Tartu Postimees*, 1.12.2014.

Aktiivse sõnavõtjana on Paul tihti „pildil“, tema sajad tekstid hii-rekliki kaugusel, nagu ka andmed ametite ning arvukate autasude kohta, liikmelisuse kohta ühingutes ja nõukodades, sh näiteks seik, et 2005. aastal sai ta TÜ religiooniantropoloogia programm nõuko-gu liikmeks.⁴ Kõik see peaks õigustama temagi käsitlemist TÜ kon-tekstis. Põhiliselt vaatlen artiklis siiski Toomas Pauli *omaks* saamist ühiskonnas laiemalt.

Urmas Petti, tuntud Tartu vaimulik, arutles: „Pauli õpetusele on raske head nime anda. Ireeniline teoloogia ehk ireenika on kindel mõiste, millega tähistatakse sellist suunda teoloogias, mis rõhutab kõikidele konfessioonidele ühist õpetuses ja riituses ning püüab vas-tuolusid kõrvaldada või vähemalt relativeerida. Midagi sellest koh-tab ka Paulil, aga veelgi parem oleks tema puhul ilmselt rääkida iroonilisest teoloogiast ... Toomas Paul ei ütle kunagi, kuidas asjad siis tegelikult on ning kuidas neist mõtlema peaks, ja see ajab tihti-peale inimesed marru, nagu ka internetikommentaariid tunnistust annavad.“⁵ Niisiis on võimalik Pauli suuremal või vähemal määral *võõraks* pidada, osaliselt tingib seda meil levinud kahtlustav suh-tumine vaimulikkonda.⁶ Siiski on teoloogi põhjalikumalt või napi-malt portreeterinud ja tema üllitisi arvustanud Toomas Liiv, Andrei Hvostov, Lauri Vahtre, Tiit Kändler ja muud kirjanikud, ajaloolased, füüsikud ja kirjandusteadlased. Pauli tähtsust on võrreldud Georg Mülleri⁷ ja Mati Undi omaga, tema arvamus huvitab üldsust esin-davaid ajakirjanikke. Miks on ta meie valdavalt sekulaarses ühis-konnas⁸ nii lugupeetud, nii paljudele *oma*? Teisedki ju pingutavad ja

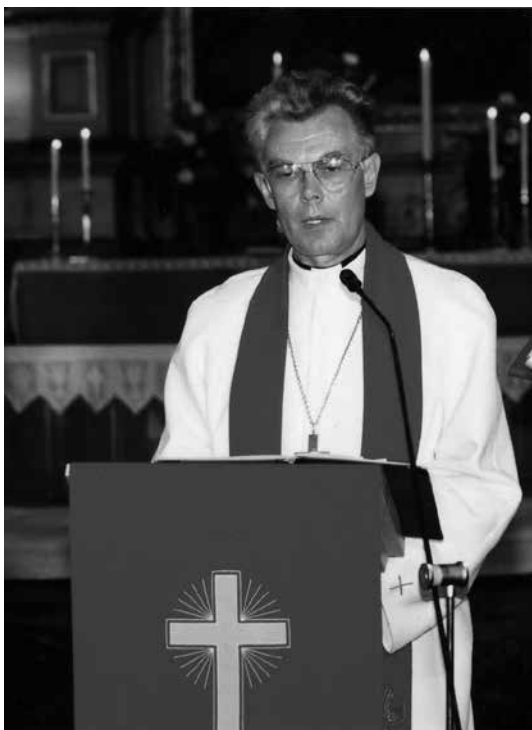
⁴ Eesti Evangeelne Luterlik Kirik (EELK). Vaimulikud <http://www.eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/> (29.3.2016).

⁵ Urmas Petti, „Irooniline teoloogia“, *Sirp*, 5.12.2006.

⁶ Aga ka lihtsalt teadmatuse. Nt oletas üks anonüümne kommentaator hiljuti, et Paulil on mingi kuldne talaar. Kuldse kaelaristi on Tallinna Jaani kogudus küll õpetajale kinkinud. Pälvinud Aadu Luukase missioonipreemia (mis jagati tema ja TÜ emeriitprofessori Marju Lauristini vahel), annetas Paul 32 000 eurot Tallinna Diakooniahaigla hospitiiosakonnale. Vt *Postimees*, 7.12.2011: <http://www.postimees.ee/660642/teoloog-toomas-paul-annetas-missioonipreemia-surijatele> (30.4.2016).

⁷ Rein Veidemann, *Jutus kui (põimunud) kirjanduse žanr. Georg Mülleri ja Toomas Pauli jutluste näitel*, Ettekanne Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase kirjanduskeskuse teaduskonverentsil „Põimunud kirjandus“ 3. detsembril 2015. aastal Tallinnas.

⁸ Selles aitas orienteeruda lugemus, mis hõlmas ka Harvardi õppejõu, baptisti vaimuliku Harvey Coxi raamatut *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective* (Collier Books: 1965, kordus 1990).

Foto 1. Toomas Paul loeb ette Porvoo deklaratsiooni. Tallinna toomkirik, 1996 (T. Pauli isiklik arhiiv).

väärriksid vahest rohkem esile tõstmist? Edukust uurinud Malcolm Gladwelli järgi, kes tsiteerib ka selliseid sotsiolooge nagu Anette Lareau, etendab olulist osa sünniaeg ja sotsiaalne pärilikkus; samuti on tähtis kultuuripärand ja -keskkond, enese maksmapanek, vedamine ja õigel ajal toimunud järjekindel ränk „trenn“.⁹ Pauli puhul torkavad aitioloogilistele põhjendustele lisaks silma isikuomadused: mingi kõhkluse ja sõltumatuse segu, ootamatud seosed arutlustes, mis sunnivad kaasa ja edasi mõtlema.

Toon artiklis näiteid selle kohta, kuidas õpetlane on läbi elu esitanud endale ja teistele küsimusi ja õppinud vastustest. Toetun raamatutele, loengutele, jutlustele jm sõnavõttudele, arhiivimaterjalidele,¹⁰ e-kirjadele; varem avaldamata materjalid põimuvad üldteada elulooseikade ja rohkete tsitaatidega.

⁹ Malcolm Gladwell, *Väljavalitud: lugu edust ja edukusest* (Tallinn: Menu, 2012), 84, 85, 98, 107, 127, 128, 186.

¹⁰ Tänan Janis Tobrelutsu lahke abi eest EELK Konsistooriumi arhiivis.

Kujunemisajast *võõra* poliitilise korra ajal. *Omad* õpetajate hulgast

Toomas Pauli esimene kodu Tartus hävis sõjas. Lapsepõlv möödus Kursil ja Rõuges, kus töötas tema isa Arved Paul (1913–1960), mõjusalt isikupärase maailmapildiga EELK vaimulik, luule ja kunsti harrastaja. Luterlaseks sündimine¹¹ ja peres valitsenud isamaalisus andis poliitilise karastuse eksistentsiks nõukogude ühiskonnas. Teisalt oli ka tollaste kommunismi ehk maapealset paradiisi töötavate ideoloogide toon fanaatilisuseni religioosne ja paatoslik.¹² Teoloog Evald Saag nendib muheda: „Niisugust teadmatust nagu praegu ei olnud, isegi selleaegsed parteitöötajad olid usuõpetuse gümnaasiumis selgeks õppinud.“¹³ Tõe ja vale eritlemiseks oli vajalik sõltumatu hoiak, mis lähtus nii usust, lugemusest kui ka sellest, mida meil taavatsetakse nimetada talupojatarkuseks.

Mitmekülgselt andekana valis Toomas Paul esialgu „praktilise“ elukutse, et toetada ka perekonda. Õpingutele Tartu Ehitustehnikumis ja Tallinna Polütehnikumis ning inseneritööle järgnes aga pööre, mis osalt oli seotud isa ranga haiguse ja surmaga, ent küllap sai nooruk just sel hetkel teadlikuks oma tõelisest kutsumusest. Oma isa missiooni jätkates tegutses ta algul ilmikjutlustajana Ridaldas. Et nõukogude võim oli sulgenud T(R)Ü usuteaduskonna, siis tuli tal 1960–1964 õppida EELK Usuteaduse Instituudis (nime järgi asus EELK Konsistoriumi juures tollal nn Kõrgem Katsekomisjon). Varem oli ka isa seal töö kõrvalt jätkanud sõja, vangla ning parandus-

¹¹ 4. detsembril 2015 kirjutab Paul e-kirjas autorile: „Võtan seda kui oma saatust, et olen eestlane ja luterlane. Kui oleksin sündinud Hispaanias, oleksin katoliiklane ja Serbias õigeusklik. Mõistan konvertiite, kes otsivad seda „õiget ja oma“, aga see pole minu jaoks. Iseenda eest ega käest ei pääse – võid ümberrahvustuda, usku vahetada jne, aga võib ka jääda ning siis elada *oma* elu – oma rahva keeles ja usus. Kas luterlus minu variandis hõlmab kõike vajalikku? Jah. Mitte et ta oleks ainuõndsakstegev või isegi parim, aga ta on etteantud, kuhu mahutada oma elu.“

¹² Kommunismiehitaja moraalkoodeks lähtub paljus kümnest käsust ja ka marksistlikus kirjanduses leidub piibliväljendeid. Volodja Uljanovi pildid võivad meenutada Jeesuslast, küpses eas Lenin ja eriti habemik Marx aga Jumal-isa tinglikke kujutisi sakraalkunstis. Neile omistati ilmeksimatust, (ideede) surematust, mis ju üleiniplik ning eeldab pimedat usku. Teisalt on võimalik rääkida varakristlikust kommunismist.

¹³ „Meenutusi Usuteaduse Instituudi algusest“, kõneleb E. Saag, üles kirjutatud Malle Pärn, *EELK juubelialbum*, toim Elmi-Johanna Pata. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, IX (Tallinn, 1996), 8.

like tööde tõttu korduvalt katkenud haridusteed. Teised üliõpilased olid enamasti Toomast vanemad, ent leidus ka päris noori, nii mõnigi oli teist põlve teoloog.¹⁴ Seminaridel katsetati eksegeesi ning arvestati üksteise jutlusi. Pauli puhul tõid kaasõpilased muu hulgas esile vaimse enesepiinamise,¹⁵ mis veelgi enam avaldub tema 1960. aastate pihtimuslikus kirjavahetuses Masinguga.

Instituudis pidas Masing, kelle üks paradoksaalne mõttekäik oli silma jäänud juba 11-aastasele Toomale,¹⁶ eriloenguid ja kursusi budismist, Vana Testamendi prohvetlusest, Liivimaa XIV sajandi kirjukoost. „Ta järgis vanade ülikoolide tava, et eksamiteks tuleb üliõpilastel ise lugeda ning professor ei pea loengul oma õpikut ette kandma, vaid võib rääkida sellest, mille uurimisega tema parasjagu tegeleb.“¹⁷

Õppejõudude hulgast väärís erilist tänu veel Elmar Salumaa, kellele tuli teha kolm filosoofiaeksamit, saades kadestusväärse ettevalmistuse väitlusteks. Pauli üheks lemmikuks antiikajast jäi sugestiivne, saatuselööke ja ebaõiglust stoiliselt talunud Epictetus. Liberaalsematele üliõpilastele (Toomas Paul, Jaan Kiivit noorem, Peep Audova) pakkus professor Salumaa midagi eriprogrammi taolist uuema religioonifilosoofilise ja -sotsioloogilise kirjanduse baasil, autorite hulgas luterlaste kõrval anglikaanid ja USA baptistid.¹⁸ Liikus piiratud hulk värsket kirjandust, sealhulgas nn *tamizdat*'i. Tegelikult jõudsid Eesti teoloogid nii mõnegi väiteni iseseisvalt ja Lääne omadest varem, kahjuks aga levitas nende töid peamiselt nn *samizdat* ja see jäi kitsasse erialaringi.

Paul õppis hiilgavalt, saades kõrgeima hinde „5“ kaheksateistkümnes aines üheksateistkümnest.¹⁹ Ta huvitus taoismist, süvenes

¹⁴ Artiklis loetleb Paul kaasõpilasi, kes olid pastorite pojad – Eenok Haamer, Jaan Kiivit noorem, Jüri Kimmel noorem, Jaak Salumäe, Peep Audova, Agu Sisask, (Jaan?) Saksen. Toomas Paul, „Mälestusi UKK päevilt“, *EELK Usuteaduse Instituut 70: ajalugu ja tagasivaated*, toim Riho Saard. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, 23 (Tallinn, 2016), 270–279.

¹⁵ Uku Masing, Toomas Paul, *Usalda ennast* (Tartu: Ilmamaa, 2015), 6.

¹⁶ „... oleksin meelsamini antikrist, kellele on määratud põleda põrgu põhjas, kui seltskonna kristliku päritolu uskuja. Sest kui oleksin antikrist, siis oleks kindel, et Kristus ise tuleb varsti.“ Toomas Paul, „Masingule mõeldes“, *Põlvest põlve. Pühendusteos Uku Masingu 100. sünniaastapäeva puhul*, koost Hando Runnel, Urmas Nõmmik (Tartu, Ilmamaa, 2010), 66.

¹⁷ Paul, „Mälestusi UKK päevilt“, 276.

¹⁸ Paul, „Mälestusi UKK päevilt“, 277.

¹⁹ Andmed Pauli kirjast (28.12.1963) tema toimikus EELK Konsistooriumis.

budismi ja Uku Masingu sellealaste loengute käsikirjadesse, koostas vastava oskussõnastiku.²⁰

Ordineerituna (vaid abiõpetajaks) juba 20. detsembril 1961 Tallinna Jaani kirikus, tegutses Paul kuni 1968 Läänemaa pühakodades, eeskujuks ja toeks kogenumad ametivennad, eriti praost Martin Terasmaa. Nagu õpingukaaslased ja kolleegid, nii olid ka koguduste lihtliikmed valdavalt vanemaelised ja mäletasid veel rahvakirikut. Austusest nende vastu ja kannustatuna soovist teha oma tööd tõhusamalt, jagas Paul välja sada küsitluslehte.

Praegu vägagi levinud empiirilised ühiskonnauurimused olid tollal midagi uut. Nüüd ei meenu Paulile algimpulss. Üllatudes, et lehekused on säilinud, distantseerub ta neist, nimetades lapsemänguks. „Hiljem, kui mu õde Maarja õppis eriprogrammi alusel TRÜ-s sotsioloogiat ning töötas Ülo Vooglaiuga sotsioloogialaboris,²¹ haris ta ka mind. Siis ma häbenesin väga oma uljust ja rumalust ning tegin endale taoliste küsitluste metodoloogia jm mõnevõrra selgeks – niisuguseid asju ei tehta põlve otsas.“²² Kindlasti on soliidses eas õpetlasel raske samastuda algajaga. Juba tema tollast väljendusviisi ei saa võrrelda hilisema virtuoosse keelekasutusega. Siinkirjutaja leiab aga, et kõnesoleval, seni avaldamata küsitlusel on ajaloolist ja religiooniantropoloogilist väärtust. Ühtlasi on see seotud Tartu Ülikooli muuseumi ja filosoofiateaduskonna 2015. aasta ühiskonverentsi²³ teemaga, kajastades Pauli *omaks* saamist meie rahva ühele (küll mitte kuulsale ja edukale) osale. Lubatagu siis allpool pikemalt peatuda sellel liigutaval arhiivimaterjalil, depersonaliseerimata seda statistikaks.

²⁰ Masing, Paul, *Usalda ennast*, 38. Kirjas Uku Masingule on juttu ka ootamatutest takistustest: vaenuliku õhkkonnaga koosolekust, millel oli arutluse all T. Pauli diplomitöö religioonifenomenoloogiast. Kuna üliõpilane esitas oma käsikirja (enesekriitilise suhtumise tõttu?) hilinemisega, leiti ettekääne selle juhendaja professor Evald Saagi tagandamiseks dekaani kohalt (samas, 57).

²¹ Ülo Vooglaiu juhitud akadeemiline sotsioloogialabor TÜ (TRÜ) juures kogus kuulsust aastatel 1965–1975.

²² Pauli e-kiri autorile 30.3.2016.

²³ Rahvusülikooli aastapäeva konverentsil „Omad ja võõrad Eesti mõtteloo“ 4. detsembril 2015 lähtusin eelkõige mõistest „mõttelugu“, kõneledes lühidalt Paulist kui mõtlejast ja tema mõtlema innustavast mõjust lugejatele-kuulajatele; samal põhjusel tõstsin esile tema raamatu „Kirik keset küla“ sarjast „Eesti mõttelugu“. Hiljem soovitas üks korraldajatest mul rõhutada *oma* ja *võõra* küsimust, mida selles artiklis üritangi.

Noore vaimuliku küsimused sihtrühmale

Lehed kannavad nurgal lühendit ja rooma numbrit: **R** on ilmselt Ridala ja **L** Lihula, **Hp(s)** – Haapsalu. Lühendid teistel ankeetidel tähistavad küllap **Mär/jamaad** ja **Piirs/alu**, mõnel on välja kirjutatud Martna ja Lääne-Nigula. Kirjutusmasinal löödud küsimused toon ära rasvases trükis. Ankeet pakkus vastusevariante, mida võis valida alla kriipsutades, ent ruumi jäi ka isikliku arvamuse väljendamiseks – punktiiriga tähistatud kaks ja pool rida.

Tavaliselt koosneb vastus ühest lausest, vahel ka ainsast sõnast. Toon need ära kursiivis ja hulgakaupa, jättes kirjaviisi, ka lühendusvõtted enamasti muutmata (keegi kirikuline kasutab järjekindlalt lühendeid *Jl, Kr*); harva lisan nurksulgudes oma märkuse. Vastajad jäävad enamasti anonüümseiks, üksikud kirjutavad alla, lühemalt (*Valk*) või pikemalt (*Piirsalu koguduse liige Elviine Liiv*). Mõned lehed on täidetud täiesti sarnaselt, muutub vaid nimi – ilmselt on leibkonnas keegi pereliige valitud usuasjade eest vastutajaks. Ühel juhul kinnitavad sellist otsuste delegerimist ka allkirjad: *R. Põldoja* ühel ja *U. Põldoja* teisel sama käekirjaga täidetud lehekesel. Vahel korduvad sõnad lauses, mõte jõuab ette ja tindisulepeaga kirjutatud on tülikas parandada.

Ankeedi alguses ärgitab Paul, alles üliõpilane, mõistuse abil selgusele jõudma Jumala olemuses ja tunnetusviisides. Ta asub kohe põhilise juurde, küsides: **Kuidas mõtlete Jumalast? Mis iseloomustab Teda kõige enam? /armastus, õiglus, vägevus, tarkus või muud?** Paljud vastused toetuvad etteantule, aga kõige sagedamini esineb armastus: *Tunnen Jumalat kui oma Tõelist isa, kelle armastus ja tarkus on ära arvamata. Rom 11, 33–36. Jumalat iseloomustab kõige enam armastus inimese vastu. Armastus ja pikk meel. Jumal on Jumal. Andestaja. Mõtlen, et Jl on majesteet, keda inimene ei oska endale ette kujutada, kuid oma näo poolest sarnaneb ta siiski. Jumalat iseloomustab armastus, õiglus, rahu ja vägevus püha vaimu sees. Jumalas on need kõik koos. Kõik ülal märgitud kokku. Jumal on kõik. Jumalat iseloomustab armastus, õiglus, kõikvõimsus ja ülim tarkus. Pühadus, lõpemata armastus, õiglus, kõigeväelisem, materjal-lt mõistmata, tarkus ning universumi valitseja.*²⁴ Kommentaari

²⁴ Tsiteerin siin ja edaspidi küsitluslehti käsikirjalisest mapist: *Ridala koguduse õpetaja Toomas Pauli poolt läbiviidud küsitlus koguduselikemete hulgas Lääne*

Foto 2. Toomas Paul 1969. aasta juubelilaulupeol (T. Pauli isiklik arhiiv).

asemel tooksin tsitaadi Max Plancki 1937. aastal TÜ aulas peetud loengust „Usk ja loodusteadus“: „Religioosse inimese jaoks on Jumal vahetult ja primaarselt antud. Temast, tema kõikvõimsast tahtest lähtuvad kogu elu ja kõik sündmused nii füüsilises kui vaimses maailmas. Kuigi ta ei ole mõistusega tunnetatav, mõistab kaemus teda religioosete sümbolite kaudu siiski vahetult ja ta paneb oma püha sõnumi nende hinge, kes usus temale loodavad /.../ ja kui me nime-tame Jumala atribuutideks peale kõikvõimsuse ja kõiketeadmise ka headuse ja armastuse, siis annab tema kaitse suurel määral kindlat õnnetunnet“.²⁵

---

praostkonnas 1960ndail aastail. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi (EELKK) arhiiv.

²⁵ Max Planck, „Usk ja loodusteadus. 1937. aasta mais Baltikumis peetud loeng“, *Akadeemia*, 1 (1993), 44, 45.

Noor Toomas Paul jätkab täpsustava küsimusega kogudusele: **Võtab Ta otseselt osa maailma käigust? /poliitilistes sündmustes, loodusnähtustes jne/**

Siin lähevad vastused lahku. Jumal kas ei võta osa toimuvast või on Loojana rohkem või vähem huvitatud loodu käekäigust: *Jumal on universaalne. Ta võtab osa maailma käigust oma ammu ettenähtud plaanide järgi. Usun, et Jumal juhib otseselt nii rahvaste ja riikide kui ka üksikisiku elu, ning loodusnähtusi. Maailma käigust võtab osa enne ettekuulutustes [edasi loetamatu] ... Jumal juhib kõike maailma universumi ja on kõiges kõik.*²⁶

Juhib Ta iga inimese kõiki elusündmusi varemtehtud kava kohaselt, või annab Ta inimesele endale vabaduse? Vastajad tähtsustavad vabadust, valikuvõimalust hea ja kurja vahel. *Jumal juhib seda inimest, kes ennast Jumalast juhtida laseb. Inimese kõige suurem ülesanne on Jumala tahtmist tundma õppida ja selle järel elada.* Korduvad vastused: *Annab vabaduse, aga astub vahele kus vaja.* Ette rutates mainin, et vastustes ankeedi viimasele küsimusele – **Kuidas loodate õndsaks saada?** – esineb küll paaril juhul: *Siis kui elan korralikult ja kellelegi kurja ei tee, enamik aga loodab õndsaks saada läbi usu ja Kristuse lunastuse, läbi Jumala armu* – täies kooskõlas Aurelius Augustinusega ja hilisema reformeeritud kiriku predestinatsiooniõpetusega.

Üle 30 aasta hiljem väljendab Paul palves oma hämmastust: „Kuidas on võimalik, et inimesed Sinu armastuse tagasi lükkavad?“²⁷ Mõtiskledes sõnade ajas muutuva tähenduse üle on ta mitmel puhul täpsustanud, et armastuse all peaks siin mõistma hoolimist. Muiste öeldi „*armu andma* (vrd soome *armahtaa*), asjakohasem oleks ehk rääkida Jumala *hoolimisest* /.../ Siis on see nõnda, et kõigele halvale vaatamata, mis meie teame iseenesest või oma liigist, usaldab Looja meid ja loodab, et meist võiks ka midagi muud saada.“²⁸ Kunagine küsitlus aga jätkub nii: **Kuidas mõtlete Kristusest? Mida tähend**

²⁶ Tallinna vanglas 27. oktoobril 2015 eesti ja vene keeles peetud loengutel tõin näiteid Jumala kujutamisest kunstiajaaloos. Need on tinglikud. Tekkinud arutelus, millest kümme kinnipeetavat elavalt osa võttis, püüdsime Teda tõeliselt iseloomustada. Kõlasid suuresti samad arvamused, mis TP küsitluses (millega tutvusin hiljem).

²⁷ Paul, *Sinu tahtmine sündigu*, 90.

²⁸ Toomas Paul, *Jõulud 2004*. Jutluse käsikiri Toomas Pauli isikuarhiivis (2004), 1.

dab Ta maailmale tervikuna? *Jeesus tähendab maailmale patust peastjat ja igavese elu toojat. Minu vend ja eestkostja isa juures. Kirikuline Noarootsist kuulutab: Kristus on maailma valgus, kõigile on ta kättesaadav, kes seda nõuab.*

Mida tähendab Ta isiklikult Teile? Sama isik tunnistab: *Ilma temata olen nõder ja troostitu. Teised: Rasketel tundidel suur tröösti-ja. Minule elutäius. Ta on mu abimees kõige häda sees [XVI sajandi kirikulaulu järgi, nagu KLPR 218]. Minu Issand ja minu Jumal [Jh 20, 28].*

Edasi liigutakse eshatoloogia valda: **Kas on olemas igavene elu? Kuidas kujutlete seda? / kas inimene sureb ja äratatakse üles viimsel päeval, või on hing surematu ja läheb kohe edasi?** *On olemas igavene elu. Usun, et hing on surematu ja elab peale surma õndsate või hukkamõistetute eluasemetes. Peale viimset päeva saab hing uue ihu elu jaoks uuel maal. Hing on surematu, seda teab Taevane Isa, milline rahu ees ootab. Usun, et on igavene elu, st viimasel päeval äratatakse surnust ülesse. Hing on surematu, ehk küll ihu kõduneb. Üks pikem vastus: Igavene elu on kahtlemata olemas. Usun, et peale surma hing ei lähe veel Jla juurde, ta ootab surnute ülestõusmist ja uue vaimse ihu loomist. Jutluses 2015. aasta kevadpühal leidis Paul, et kui ka pärast surma ei tule mingit autasu hästi elatud elu eest, on sel ikkagi mingi väärtus.*

Milline on Teie meelet jumalateenistuse eesmärk ja ülesanne? / õpetada, lohutada, anda jumalakogemus, võimaldada usklike osadust või muu? Vastajad kirjeldavad oma tava, unustamata ka igavikku: *Kokku tulemine, laulmine ja palvetamine iseenda ja teiste eest. Valmistada Issanda kogudust tema tahtmise järgi elama, et alati valmis olla sellest ilmast lahkuma. Ilmekas lühike vastus: Õpetada, lohutada, rahu tund.*

Võrdluseks võiks viidata 2015. aastal Eesti elanikkonna hulgas Saar Polli tehtud uuringule, mille kohaselt jumalateenistusel käiakse, kuna „meeldivad vanad traditsioonid (51%), selle pärast, et neist saab hingerahu (44%) ja selle pärast, et seda tehakse koos lähedaste ja pereliikmetega (43%)“.²⁹ Urmas Nõmmik kirjutab: „Teoloogid ja filosoofid tegelevad ikka esmajoones oma kaasaja ja tulevikuga,

²⁹ <http://www.eestikirik.ee/uuring-39-est-elanikkonnast-usub-jumalasse/> (15.6.2015).

vastates küsimustele: Kust me tuleme? Kes me oleme? Ja mis meist saab?³⁰

Üle poole sajandi tagasi vajas aga algaja praktilist nõuannet homileetikas:

Mida ootaksite jutluselt? Ettepanekud: *Me ootaksime jutluselt õpetust, teed Jumala juurde. Ootame hinge rooga Jumala sõnast. Et jutlus oleks juhitud pühast vaimust, siis täidab see igaükselt oma ülesande. Hingerahu. Jumala Sõna lahti mõtestamist. Kirja seletust, et patust pööramise tee üles leida. Võimalikult sügavat tõtt Jumalast ja inimesest, õpetust õigesti elada. Elavat kõnet, uut vaimujõudu. Selgelt ja arusaadavalt. Jutlus peab tulema südamest, mitte paberilt. Väga tahaks tähendamissõnu kuulda tänapäeva elu-oludest. Iga jutlus peaks äratama inimest Jumala armu vastu võtma – mitteusklik lunastuse saamiseks ja usklik kasvamises usus. Jutlus peaks selgitama, kuidas saaksime oma ligimese vastu osutada samasugust armastust kui Jumal meie vastu on osutanud. Jutlus peab olema kristotsentriline, üles ehitatud loogiliselt ja rahuldama otsija-kuulaja hinge vajadused, lohutades, manitsedes ja õpetades. Jutluselt ootaksin esimeses järjekorras eksekeetikat ja homileetikat, kaasaegse kosmose ja aatomi tarkuse võrdlusi, seletust pühast kirjast ja annaks uusi mõtteid ekslevas pimeduses, võitluses ja tagakiusamises, kurjustes ja jõu allikatest. Jumala ja inimese vahel. Niisama kuidas süüa ajani jutlust öeldud, muud ettepanekut ei ole. Arvan, et jutlused on kõik head ja õpetlikud ...*

Kaks viimast vastust võisid kindlust anda, kahtlust õhkub aga nõudest: *Et jutlustaja ise ka usub, mida ta loeb, siis usuvad ka kuulajad. Mõni vastaja jättis jutlustest hoopis kirjutamata, üks aga mõtiskles nii: Jutlus peab olema Jumala sõna alusel. Selge, südamlik, Jumala vaimuga soolatud, mitte kuiv targutamine ja palju sõnu. Vaid elust võetud näidetega kaunistud mis südamest tuleb ja südamesse läheb. Et inimene kes hoolega jutlust kuulab, ja sõna südamesse võtab, on kui ühes pesemise riistas kus mustus kõrvaldatakse ja hing ja süda puhtaks saab. Ehk kui eksinud laps, kes on isa juure juhutatud ja nüüd rõõmsalt isa kõrval koja poole sammub.*

³⁰ Urmas Nõmmik, „Vana Testamendi mõistmise eeldusi“, *Minu Issand ja minu Jumal. Pühendusteos dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks*, koost Jaan Lahe, Tiit Pädam (Tallinn: EELK Usuteaduse instituut, 2009), 17.

Ehkki Paul ise ei jäänud rahule oma küsitluse metoodika ja tulemustega, pidi see ometi edasi aitama. Kindlasti julgustas poliitiliselt allasurutud usklike siirus. Eriti innustunud võtavad appi ka lehe tagakülje, et selgitusi laiendada ja mõtiskleda. Näiteks: *Mulle oli rist väga raske kanda, ma nurisesin, kuid kui ta lõppes, siis avanesid silmad, see oli Jumalik ülikool ja tänasin Jumalat selle eest.* Usutunnete kirjeldamine, mida mõned küsimused eeldasid, piirneb võimatuga, lisaks võis mõnel pöduril vanainimesel raskusi olla väljendusoskuse, samuti füüsisega. Nii kurdab üks neist, et käsi väriseb, jätkates siiski: *Soovin ka teile kalist Jumala rahu. Kui teie kogudust õnnistade, siis mõelge siis sellele et seal on Jumala tõudus juures et Jumal vatab siis kogutuse ja Teie peal (Mosese ramatus) ja see on minu melest väga kalis.*

Valisin just jutluste kohta eriti palju vastuseid, sest need varieerusid enim, andes hädavajalikku tagasisidet. Küsitlejat võis mõni ütlus tööle innustada, teine üllatada asjatundlikkusega – rääkimata pähe kulunud kirikulauludest, tsiteeriti ju Vana Testamenti, viidati Uuele (*Pauluse kirjast Roomlastele 3, 24* vm). Üks stiilne vastaja Haapsalust piirduski vaid kirjakohtadele osutavate lühenditega. Kestis Piibli iseseisva uurimise tava, mida on kirjeldanud Tammsaare.

Kindlasti olid koguduste liikmed tänulikud, et sekulaarses riigis pidas keegi tähtsaks nende arvamust. Noor hingekarjane ärgitas keeruliste asjade üle mõtlema ja nii endas selgusele, edaspidi ehk mingite uute arusaamadeni jõudma. Teisalt – arvatavasti kuulasid mõned neist sealtpeale jutlusi kriitilisemalt. Näib, et Paul on saanud suunistest oma edasises loomes kas või alateadlikult juhindunud. Erineb ju inimese mälu arvuti omast pikaajaliste ja elusate protsesside poolest.³¹ Igal juhul aitas töö külapastorina ja varane religiooniantropoloogiline uuring kogu raamatutarkuse juures elulähedaseks jääda. Kaasinimestega liitsid jumalateenistuste ja talituste kõrval muudki kohtumised, kas või kalapüük (apostlite amet seegi). „Vaimulikul ei piisa, et ta on suurepärase kõnemees – ta pidi oskama oma kihelkonna rahvaga ning ka võimumeestega läbi saada.“³²

---

³¹ Teoloog Toomas Paul, „Milleks meile usundiõpetus?“, ERR saatesari *Raadio ööülikool* (Vikerraadio, 12.12.2015), pikem käsikiri Toomas Pauli arhiivis.

³² Paul, „Mälestusi UKK päevilt“, 275.

Omade ring laieneb

1965. aastal sai Toomas Paul praegusest EELK Usuteaduse Instituudist diplomi ja 2. mail 1971 kaitses Ago Viljari juhendatud väitkirja teemal „*Iustificatio sola gratia* Jeesuse tähendamissõnades“ (156 lk). Tema tööelus kestis 1968–1986. aastani Saaremaa-periood, mil ta oli Valjala koguduse õpetaja ning Püha, Mustjala, Karja ja Saaremaa Jaani koguduse hooldajaõpetaja.³³

Väga väärtuslike vanade kirikuhoonete korrashoid eeldas ka füüsilist tööd, mida Paul oli teinud juba noorukina Ridalas.³⁴ Edasine praktiline töö kaheksas jumalakojas mandril ja Saaremaal ning koostöö Villem Raamiga viis teoloogi muinsusteadlased kogemused sellisele tasemele, et temalt on nõuandeid küsinud mitme põlvkonna kunstiteadlased, teiste hulgas Juta Keevallik, hilisem TÜ kunstiajaloo õppetooli lektor.

Ajastut iseloomustas huvi kasv Piibli vastu meie intelligentsi hulgas.³⁵ Teoloogilises kogumikus avaldati tõlkeid välismaal tooni andnud vastakate seisukohtadega kirjutistest.³⁶ Omaette teema on läbi mitme kümnendi kestnud USA Luure Keskagentuuri raamatulevitusprogramm, mille väidetavalt suurim projekt oli Piibel.³⁷ Samal ajal läbis taassünni soome-ugri rahvaste kultuuripärand. Jätkati erinevate uskkondade võrdlemist, süveneti Aasia-uuringutesse, tekkisid kontaktid Vene orientalistidega. Nii mõndagi sellest jõudis Pauli jutlustesse. Kirjutusmasinal ümbertrükitud tekstid ringlesid

³³ Paul, Toomas <http://www.eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#P> (10.10.2016).

³⁴ Arved Paul kirjutab 1956. aastal oma päevaraamatus: „Rippuval pingil istudes puhastas Toomas võlvipealse kividest ja prahist ... Rajooni täitevkomitee ütles täna küll ei kiriku ehitusmaterjalide saamiseks.“ (Paul Saar, „Arved Paul (1913–1960)“, Eesti Evangeelne luterlik kirik, 2 (EELK Luterliku Konsistooriumi väljaanne, 1990: 60). Vt samuti Masing, Paul, *Usalda ennast*, 433 jm.

³⁵ Vello Salo, *Riik ja kirikud 1940–1991* (Kanada: Maarjamaa, 2000, 39).

³⁶ Riho Saard, *Kultuurprotestantismi ja teoloogilise liberalismi ajalugu Eestis* (Tallinn, 2008), 287–296.

³⁷ Vt selle kohta: Alfred A. Reisch, *Hot Books in the Cold War: The CIA-Funded Secret Western. Book Distribution Program Behind the Iron Curtain* (Budapest: Central European University Press, 2013), 596 lk. Raamatu autor esines 2012. aastal ettekandega Kumu sügiskonverentsil „Kunst ja reaolitiitika“ Tallinnas. Ettekandele ja intervjuule toetavas artiklis („Graafilise andmekandjaga läbi raudesriide“, *Sirp*, 16.11.2012) vältisin targu Piibliga seotut, kartes riivata paljude tundeid.

Tartus ja pealinnaski; paljude lugejate agnostilisus siin ei seganud. Olgu märgitud, et usklikeks nimetati rahva seas sageli vaid lahkusulisi ja nendegagi tavatses luteri pastor, hilisem praost ühiste eesmärkide nimel koostööd teha, nt laenati üksteisele ruume ja – riigi nõutud aruandluse jaoks – „hingi“. Paul õppis Saaremaal paremini tundma nn vene usu eripära. Seegi liin jätkus hilisemas tegevuses: „Olin Luterliku Maailmaliidu poolt ühiskomisjonis Lutheran-Orthodox Joint Commission 12 aastat, s.t kolm perioodi, neist ühe *drafting commity* liige. See oli üks meeldivamaid asju, sest pikkadel istungitel (kordamööda luteri kiriku ja õigeusu pool eri maades) sai päris põhjaliku pildi nende elust. Minu aktiivne osa ei olnud väga suur, meid oli tosin luterlast, teised palju suuremad spetsialistid (*Ostkundler*), aga ühe ettekande ma siiski pidasin (mille õigeusu sõber avaldas kohe Saksamaal nende ajakirjas).“³⁸

2016 täitus 30 aastat ajast, mil juba kuulsust kogunud vaimulik toodi üle Tallinna Jaani kirikusse (16. veebruaril 1986). „Esimesed 25 aastat oli külapastori töö, sealt edasi pealinna suure kiriku ülemõpetaja – sellest osa ka ärkamisaegse sagimisega – töö on üsna teistsugune. Niisiis, kõigepealt kümme tuhat tundi trenni.“³⁹ Erakordselt soodsa asukohaga hoone, pealinna esimene eestlastele ehitatud pühakoda, mille mahalammutamine on olnud jututeemaks Eesti Vabariigi erinevatel kümnenditel, oli nüüdsest sageli täis.⁴⁰ Jätan siinkohal kõrvale juhuslikud möödunud ja pettunult või ärritunult lahkunud, nagu ka humanitaarabi pärast kirikusse tõtanud, kes uskusid vaid oma õigustesse.⁴¹ Paljud pealinlased, eelkõige intelligents, võtsid omaks Pauli avara, arutleva usu. Tema enda suhtumist peegeldab aruanne Tallinna praostile. Rubriigis „Koguduseliikmete vahekord kaasinimestega“ sedastab pastor: „... olen liiga sama nagu oma ar-

---

³⁸ Pauli e-kiri autorile 30. märtsil 2016 koos lugemissoovitusega: Risto Saarinen, *Faith and Holiness. Lutheran-Orthodox Dialogue 1959–1994* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997). Paul valiti ka töörühma *Joint Conversations Between the Church of England and the Nordic and Baltic Lutheran Churches*. Koostööks valmis Porvoo ühisavaldus, *The Porvoo Common Statement*, mis allkirjastati 1996. a.

³⁹ Kümme tuhat tundi trenni on viide Malcolm Gladwellile (Pauli e-kiri autorile 6.6.2015).

⁴⁰ Varem, alates 1960. aastatest võis sellist entusiasmi kohata Pühavaimu kirikus, sest sealne noor õpetaja Jaan Kiivit suhestus oma kaasaja probleemidega, tsiteeris Lääne autoreid, kordumatu oli ta žestide ja hääle mõjujoud.

⁴¹ Seetõttu loobus Jaani kogudus 1992. aastal välismaistest abisaadetistest.

mastatud kogudusega, et suuta teda objektiivselt iseloomustada või kirjeldada.⁴² Aastaruanded näitavad Jaani koguduse järsku kasvu: rekordaastal 1990 ristiti 988 ja konfirmeeriti 786 inimest. Juhtus, et oma laste ristivanemateks kutsuti lihtsalt lugupeetud ja usaldusväärseid tuttavaid, küsimata, kas nad on kristlased – niivõrd põimusid tollal mõisted kirik ja jäävad väärtused. Uustulnukate hulk ja vabanenud ühiskonna vaimsed otsingud laiemalt tingisid vajaduse piiblitundide ja selleteemaliste telesaadete järele. Sarjas „Raamatute raamat“ (33 osa 1989/1990) esines saatejuhi Toomas Pauli kõrval teisi teolooge, kirjanikke, muusikuid, suurkujudest näiteks helilooja, oreli ja kirikumuusika õppejõud, sügavalt religioosne Hugo Lepnurm.

Avalikkusele Piiblit tutvustades võis Paul toetuda unikaalsele kogemusele, oli ta ju alates 1971. aastast koostöös Masinguga süvenenud pühakirja tõlkimise ja tõlgendamise probleemistikku, olles 1981–1988 ka piiblitõlkekomisjoni liige. EELK peapiiskopile esitas ta 1983. aastal Uue Testamendi käsikirja, mis trükiti alles pärast Masingu surma. Kommentaaridega tõlge „Uus Testament ja psalmid ehk Vana Testamendi laulud“⁴³ (1989 ja 1990) asetab mõlemad õpetlased ühte ritta eesti kirjakeelt vorminud teoloogidega läbi sajandite.

Muutliku koosseisuga komisjoni edasise töö viljana ilmus Piibli täisteksti kohendatud tõlge 1997. aastal, seda kasutatakse kirikutöös. Siiski tsiteeritakse ka 1989. aasta Uue Testamendi väljaannet või osutatakse selle uuendustele.⁴⁴ Praegu on arutluse all (2039. aastal ilmuv?) järjekordne piiblitõlge, mis Pauli järgi ei pea olema originaalist ühetaolisem ja võiks valmida erialainimeste ühistööna.⁴⁵ Pean märkimisväärseks, et nii Toomas Paul kui ka dr Kristiina Ross on tunnustanud Jehoova tunnistajate 2014 ilmunud omalaadset piiblitõlget.⁴⁶ Oma tempos ja luulelises rütmis tõlgib pühakirja Pau-

⁴² EELK Tallinna praostkonna 1992. aasta sõnalised aruanded. EELK arhiiv, sari 9, allsari 8, säilik 632.

⁴³ Psalmide tõlkija on Hillar Põld.

⁴⁴ Jaan Kiivit, *Tõde teeb vabaks*, Postill (Tallinn: Logos, 1999), 123.

⁴⁵ Juubelpiiblit ettevalmistav seminar 31.10.2015 EELK UI ruumides: <http://kjt.ee/2015/11/juubelpiibli-tolkimisele-puhendatud-seminari-salvestus-on-nuud-jarelvaadav/> (vaadatud 29.3.2016).

⁴⁶ Toomas Paul, „Jehoovatunnistajate õnnestumine“, *Sirp* (10.10.2014); Kristiina Ross, „Muulane karantiinis. Jehoovatunnistajate luterlik piiblitõlge“, *ERR Kultuur*, 10.7.2015 <http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/71647af3-7a6b-493e-8ba6-3035726954e0> (19.3.2016).

li sõber, katoliku preester Vello Salo, kes viimati avaldas Matteuse evangeeliumi (2015).

Imetledes kõiki töötajaid läbi aegade sel nõudlikul alal, lõpetan peatüki sooviga, et ka eesti keeles kord ilmuks mitmekõiteline, rohkete nüüdisaegsete kommentaaridega Piibel. Selliste väljaannete puhul on küll oht, et tõlgendused hakkavad liigselt mõjutama lugejat, aga spetsialistide seisukohti on alati hea teada. Nii nagu pakub huvi valik, mille hiljuti tegi piibliütlustest Toomas Paul,⁴⁷ teoloog, kes on pühakirja lugenud lapsest saati.

Universitas

Vaimulikutöö kõrvalt mitmes kirikus⁴⁸ on Paul õpetanud kõrgkoolides ja mitmesugustel kursustel,⁴⁹ esialgu Usuteaduse Instituudis, 1990. aastatel, varsti pärast TÜ usuteaduskonna taasavamist, külalisprofessorina ka seal, pidades loenguid Uuest Testamendist. Tollel kümnendil sai kaitsmisküpsiks väitekiri „Eesti piiblitõlke ajalugu. I osa“.

Toomas Pauli lopsakas tekstis põimuvad iseseisva uurimistöö tulemused referatiivsete osadega, andes tervikpildi probleemi olemusest, pühakirja või selle lõikude vahendamisest, kogu töö korralduslikust küljest ja taustast – hariduse levikust ja haritlaskonna kujunemisest, aga samuti suhtumise muutusest talupoegadesse nn Läänemere-provintsid. Rääkimata eesti, soome, rootsi jt keeleteadlaste ja kultuuriloolaste uurimustest, on tähelepanuväärne üldiste uute teooriate tundmine sel humanitaarteaduste tõusuajal. Näiteks

---

⁴⁷ *Pilve vari .... 100 mõttepera Piiblist*, koost Toomas Paul (Tallinn: TEA kirjastus, 2016).

⁴⁸ Lisaks tööle Jaani kirikus ja Sutlepa kabelis ning üksikutele esinemistele teistes pühakodades oli Paul 1992–1996 Nõmme Lunastaja kiriku saksa koguduse hooldajaõpetaja ning peab aeg-ajalt tänini saksakeelseid jumalateenistusi. Kas meenutab keegi veel aegu, mil pastorikutse saamiseks pidid eestlased endid sakslasteks valetama?

⁴⁹ 1974–1981 EELK Usuteaduse Instituudi õppeülesannete täitja, 1986–1992 EELK Usuteaduse Instituudi Uue Testamendi professor ja 1990 Eesti Kunstiakadeemia külalislektor ühel semestril. 1991 pidas Paul loenguid Fritz Künkeli karakteroloogias pühapäevakooli õpetajatele. Samuti on ta olnud kirikumuusikakooli piibliteaduste õppejõud, 1992–1996 Tartu Ülikooli usuteaduskonna Uue Testamendi õppetooli professor, 1996–2000 Eesti Muusikaakadeemia kirikuloo professor, 2005 Akadeemia Nord kultuurifilosoofia ja kirjanduse õppetooli erakorraline professor.

on nii Paul kui ka väitekirja juhendaja dr Juhan Kahk tuttavad annaalide koolkonnaga. Eesti haritlased said 1980. aastatel ligipääsu Helsingi ülikooli raamatukogule, kirjandust saatsid *omadele* – ärksatele ja õppimisvõimelistele – ka väliseestlased. Samas arvan, et ajaloo küsimustesse süvenemisel võis kasvanud eruditsiooni kõrval kasuks tulla ka kunagine küsitlus Läänemaal, sest külaelanikel säilis olemuslikke jooni sajandeid.

Juhan Kahk, peamiselt talurahva ajalugu uurinud rahvusvaheliselt tuntud teadlane, kirjutab, et Toomas Paulil on väitekirjas õnnestunud „ajalooline tegelikkus taaselustada äärmiselt elavalt ja detailirikkalt. Tegemist on kõige paremas ja õigemais mõttes interdistsiplinaarse uurimusega, millised meil Eestis nii haruldased on. Piibli tõlkeloole ja tõlkimisele lähenetakse tuginedes kiriku-, kooli- ja kirjandusajaloo meetodeile, kasutades keeleteaduse spetsiaalmeetodeid ja raamatuteaduse uurimissaavutusi“.⁵⁰

Pärast poole sajandi pikkust pealesunnitud katkestust kaitsti 23. novembril 1994 Tartu Ülikooli nõukogu saalis kaks teoloogilist doktoritööd.⁵¹ Osavõtja sõnul tuli kohale „pea kogu fakulteet ja meeleolu oli eriliselt ülev ning pidulik“.⁵² Peamiselt kiitust jagas väitlusel oponent, keeleteadlane ja akadeemik Huno Rätsep. Soosiva arvamuse avalduse kirjutas TÜ üldise ajaloo dotsent Jüri Kivimäe, kes alustab väitekirja mahust (331 lk) ning jätkab autori kui tegevaimuliku ja piiblitõlgi kompetentsusega: „TP on oma uurimistema parimaid tundjaid Eestis, kelle pädevus ei piirdu ainult kitsalt piiritletud ja sihikindla akadeemilise uurimistööga.“⁵³ Ajaloolasena märgib Kivimäe arhiiviallikate kõrvalejätmist, nimetamata seda

⁵⁰ Akadeemik tõstab esile Pauli suurt lugemust ning käsitluse laiahaardelisust, objektiivsust ja nüüdisaegsust: töös on rõhutatud Otto Wilhelm Masingu ja Eduard Ahrensi rolli ühtse kirjakeele arengus ning jõutakse järeldusele, et „uue kirjaviisi võidule pääsemiseks kulus 12 aastat ja 8 eri väljaannet“ (Juhan Kahk, *Arvamus Toomas Pauli doktori-väitekirja „Eesti piiblitõlke ajalugu – I osa (XVI–XIX sajand)“ kohta*, 23.8.1994. Toomas Pauli isiklik arhiiv).

⁵¹ Kõigepealt Tarmo Kulmari „Eesti muinasusundi vanima kihistuse väe-, jumalaja hingekujutluste teoloogia“ (207 lk), oponentid *dr. phil.* prof Tiit-Rein Viitso, *dr. phil.* Ülo Valk ja *mag. theol.* prof Toomas Paul. Seejärel Toomas Paul, „Eesti piiblitõlke ajalugu. I osa“, oponentid *dr. phil., prof. emer.* Huno Rätsep ja *dr. phil., prof. emer.* Juhan Peegel.

⁵² Urmas Petti, „Irooniline teoloogia“, *Sirp*, 5.12.2006.

⁵³ Jüri Kivimäe, *Arvamus Toomas Pauli doktori-väitekirja „Eesti piiblitõlke ajalugu – I osa (XVI–XIX sajand)“ kohta*, 23.8.1994. Toomas Pauli isiklik arhiiv.

siiski etteheiteks. Uurimus, mida Paul ise nimetab „järjekordseks vahekokkuvõtteks“, on Kivimäe arvates „monumentaalne käsitlus esimese piibli ettevalmistamisest, ilmumisest ja selle edasisest redigeerimisest 19. sajandil. /.../ Käsitluse viimine 19. sajandi lõpuni ehk teisi sõnu Jaan Bergmanni 1912. a Uue Testamendi tõlkeni on hästi põhjendatud, sest Bergmanni tõlge tõi kaasa kvalitatiivse pöördede – leksikaalse uuendamise“ ja piiblitõlke teise etapi alguse. Selgituseks aastaarvude juurde: oma töös rakendas Paul pika XIX sajandi (1789–1914) kontseptsiooni, mis leidis tuntuima väljenduse Eric Hobsbawmi teostes. „Vana Testamendi professor Kalle Kasemaa ütles aga pärast kaitsmist tunnustavalt umbes nõnda: „Toomas Paul on oma doktoritöös kasutanud kogu olemasolevat kirjandust, mida pidi kasutama, ja isegi seda, mida ehk poleks pidanud.““⁵⁴

Uurimuse trükis avaldatud, (ka arhiiviandmetega) täiendatud variant pälvis tunnustust loodusteadlastegi poolt. Eesti Teaduste Akadeemia president füüsika-matemaatikadoktor Jüri Engelbrecht mainib selle eessõnas Euroopa ajaloo vastuolulisust, heade spetsialistide ja koostöö tähtsust läbi sajandite ning lõpetab soovitusega: „See raamat on kõigile neile, kes kirjasõnast mõtet otsivad. On sümbolne, et ta ilmavalgust näeb Eesti raamatuaastaks. Kindlasti ei tohiks ta puududa ühegi mõtleva inimese raamaturiiulilt.“⁵⁵ Ajaloolane Lauri Vahtre räägib Sirbi retsensioonis nii suure ja keerulise töö jaoks vajalikest eeldustest, mida Toomas Paul evib.⁵⁶ Teaduste Akadeemia aastaraamatus nimetab ajakirjandus- ja keeleteadlane akadeemik Juhan Peegel seda väljaannet 1999. aasta parimaks.

„Eesti piiblitõlke ajaloo“ lõpuosa dokumenteerib autori kaasaega ja peegeldab tema enda, Uku Masingu, Vello Salo jt panust Piibli tõlkimisse ja kirikuloo uurimisse, samuti tõlkeprobleeme laiemal teoreetilisel pinnal. Muidugi on möödunud aastakümnete jooksul lisandunud uurimusi ja avastusi, aga uut põhjalikku ülevaadet piiblitõlke ajaloost ei ole ilmunud.

Õppejõutöö ja doktorikraad, nagu ka arvukad artiklid erialaväl-

⁵⁴ Urmas Petti, „Irooniline teoloogia“, *Sirp*, 5.12.2006.

⁵⁵ Sama mõtet väljendab Lauri Vahtre retsensioon: „Žanriliselt ebahütlane, nojah, aga eks seda on ka piibel ise, kui tohib nii alpi võrdlust tuua. Nii palju on see ikka käsiraamat küll, et läbilugemisest ei piisa, peab käepärast jääma.“ Lauri Vahtre, „Suur ja keeruline raamat suurtest ja keerulistest asjadest“, *Sirp*, 22.9.2000.

⁵⁶ Samas.

jaannetes ning osavõtt konverentsidest viisid Pauli *omade* hulka akadeemilise kogukonna kõrgkihis. Ta on Durhami ülikooli audoktor, Euroopa Teaduste ja Kunstide Akadeemia liige. Tema tekste on avaldatud inglise, saksa, vene, läti, rootsi, soome ja ungari keeles; kolleegid ja õpilased on talle pühendanud artiklite kogumiku, milles leidub ka ulatuslik bibliograafia.⁵⁷ Tartu Ülikool seadis üles tema kandidatuuri Eesti Teaduste Akadeemia liikme kohale; tol korral, 2001. aastal valiti akadeemikuks president Lennart Meri.

Silmaring

Teadusliku (ehkki hästi loetava ja lõdvestavate kõrvalpõigetega) teksti kirjutamisel jäi muidugi palju „üle“. Päevast päeva lugemist jätkates turgatas pähe mõttekäike, mis sobisid enam aimekirjandusse, lisaks tuli dr Paulile aiva intervjuusoove ajalehtedelt, kutseid raadio- ja telesaadetesse. Kuulub ta ju nende intelligentide hulka, kes soovivad oma teadmisi levitada. Eriti tänuväärne oli selline tegevus internetieelsel ajastul, mil ka trükised jäid tihti erialainimeste ringi. Jutlustest, vestlustest, päeva- ja nädalalehtedes ilmunud esseedest ja retsensioonidest sündisid laiale avalikkusele mõeldud raamatud. Nendegi kaantele või alapealkirjadesse jõudsid sageli sõnad *mõeldes*, *mõlgutused*, *mõistmine*, *meditatsioon*, aga ka *elu mõttekus*, *eetika*, *postmodernne religioonifilosoofia*, *reaalsuse virtuaalsus*. Kusagil filosoofia, teadus- ja aimekirjanduse vahel on „Kirik keset küla“, mis pakub sissevaadet Euroopa kristliku mõtte eri sajanditesse ja näitab luteri kiriku tähtsust Eesti kultuuriloos. Tooksin raamatust lennuka tsitaadi: „Põhjuseahelast pole teist pääsu kui mõtlemine, mis vaatab põhjuslikkuse taha, terviku tähenduse ja struktuuri poole. Ja kui me selle struktuuri avastame, siis muutuvad asjad meie jaoks teistsuguseks, nii nagu muutub maastik, kui maalikunstnik toob esile selle vormi, või helid, kui nad ühendatakse muusikasse. Siis hakkab läbi asjade skeemi paistma teatav personaalsus. Me satume palgest palgesse Jumalaga tema enese loomingus.“⁵⁸ Nii sulab

⁵⁷ *Minu Issand ja minu Jumal. Pühendusteos dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks*, koost Jaan Lahe, Tiit Pädam (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2009).

⁵⁸ Toomas Paul, *Kirik keset küla*, Eesti mõttelugu, 50. köide (Tartu: Ilmamaa, 2003), 392.

Paul ühte loetuga,⁵⁹ vahendades Spinoza mõttemaailma, omakorda kirendavad tema teosed lugejate allakriipsutustest ja ääremärkustest, seda ka raamatukogudes. Neid lugedes justkui võtame osa sümpoosionist. Ka lugemissoovitused muutuvad mõnelt filosoofilt (nt Adrian William Moore, sünd 1956) impulsse saavateks arutlusteks: „Kui kõik galaktikad ja päikesed ja planeedid sisalduvad teatavas lõplikus ruumipiirkonnas ja kui nad kõik on mingi kosmilise plahvatuse praht, mis leidis aset lõplik arv aastaid tagasi, siis tähendab see, et ka aeg ja ruum on ise lõplikud. Kummatigi jääb ikkagi vastandlik aimus lõpmatusest, mis meid ümbritseb: kõikehõlmavast ühendatud tervikust. Maailm kui tervik – universum – ei saa oma ennastsisaldavas totaalsuses olla piiratud millegi enesetagusega, sest ta sisaldab ju kõike.“⁶⁰ Paul võib sedastada: „Universumis ei ole mingeid ilmakaari, need on inimese mõttekargud.“⁶¹ Teisal jätkata lennukalt: „Miljardid aastad „evolutsiooni“ on fiktsioon. Kõik protsessid kvantgravitatsiooni tasandini on ette määratud ja kulgevad absoluutselt identselt paralleelsetes universumites. /.../ Kui see tõdemus viimaks pärrale jõuab, tabab tõeline masendus. Või vaimustus, vahet pole. Nagu samal hetkel teisikut teises mullis. Seegi tunne on determineeritud. Nagu minu uskmatu.“⁶²

Oma tekstides oskab Paul pikkida piiblightsitaatide vahele uusi geenitehnoloogiast, viirustest ja neuroteadusest või õpetlike lugusid tänavaliiklusest ja poeskäigust, analüüsida rahaasju ja turundusnippe; nentida, et vanasti said nõud puhtaks sooja veega, nüüd vajatakse tarbekeemiat.⁶³ Nii meenuvadki pastori küsimused ja konstateeringud kõige erinevates olukordades. Ühtlasi jõuavad lugeja-kuulajani sadade mõtlejate, uurijate ja leiutajate nimed, kellele Paul täpsemalt või hägusamalt viitab, osutades teene ka neile. Ootamatutes üleminekutes seostub universaalne lokaalsega: „Linlikud roomlased arvasid ekslikult: *homo homini lupus est*. Maavillased eestlased teadsid: hunt hunti ei murra. Inimene küll.“⁶⁴ „Silmitsegem

⁵⁹ Raamatutest sedeldan pool sajandit välja mind huvitavaid mõtteid /.../ Eks sealt siis tsitaadid hüppa ise välja jutlustesse ja mujale (e-kiri autorile 23.8.2015).

⁶⁰ Toomas Paul, „Retk igaviku algusse“, Õpetajate *Leht*, 18.12.2015.

⁶¹ Toomas Paul, „Absoluutse nihilisti eetika“, *Sirp*, 5.12.2013.

⁶² Paul, *Pastišš ja popurrii*, 13.

⁶³ Toomas Paul, „Kepil on igal juhul kaks otsa“, *Maaleht*, 23.11.2012.

⁶⁴ Paul, *Totrus ja tähendus*, 55.

Foto 3. Tartu Ülikooli rektor annab Toomas Paulile kätte Rahvusmõtte auhinna 1. detsembril 2014 (Andres Tennuse foto).

oma tagasihoidlikke hambaid ja pehmeid küüsi – need ei ole ju kiskja omad. Kui inimene oleks inimesele hunt, mis siis oleks viga elada!⁶⁵ Samade kaante vahel on arutelu aksioloogiast, mis lõpeb sõnadega: „Peab endale selgeks tegema, mis on minu jaoks ülimald väärtused, ja siis nende rakendamist seni harjutama, kuni need muutuvad täisautomaatseks.“⁶⁶

Semiootik Silver Rattasepp (2011) iseloomustab Pauli kui paljulugenu inimest, „kes on võimeline loetud tehnilist teksti üle kandma eetilistesse ja üldinimlikesse valdadesse, ning tegema seda sõnaselgelt ja isegi kuidagi koduselt“.⁶⁷ Seejuures januneb teoloog teadmis- teülese tunnetuse järgi ning räägib aiva teel olemisest. Osundaksin taas Max Plancki „kultuurivisas Baltikumis“ peetud loengut: „... niisama vähe, kui teadmine ja tundmine on asendatavad maailmavaatelse meelsusega, saab õige hoiak kombelistes küsimustes lähtuda puhtmõistuslikust tunnetusest. Kuid need teed ei kulge eri suunda-

⁶⁵ Toomas Paul, *Pastišš ja popurrii. Ilmavaatlusi* (Tallinn: Oomen, 2007), 54.

⁶⁶ Samas, 153.

⁶⁷ Silver Rattasepp, „Tormaka teadatahtja uperpallid“, *Sirp*, 7.4.2011.

desse, vaid paralleelselt ning kohtuvad kauges lõpmatuses ühel ja samal eesmärgil. Selle õigeks mõistmiseks ei ole paremat viisi kui jätkuv töö ühelt poolt loodusteadusliku tunnetuse, teiselt poolt religioosse usu olemuse ja ülesannete üha sügavamaks mõistmiseks. Siis saab üha selgemaks, et kuigi meetodid on erinevad – teadus töötab eeskätt mõistusega, religioon eeskätt meelelaadiga – on töö mõte ja arengu suund ometi täiesti samad. Selleks on pidevalt jätkuv, vaibumatu võitlus skeptitsismi ja dogmatismi, uskmatus ja ebausust vastu, mida religioon ja loodusteadus ühiselt peavad.⁶⁸ Nimetades end küll tihti skeptikuks („No ei muutu inimeseloom, ei muutu, mida teha!”⁶⁹), osaleb kahtlemata ka Paul selles võitluses, astudes välja vaimse laiskuse ning algelise mentaliteedi vastu, ühtviisi läbi nähes tarbimisühiskonna klantsist ja totalitaarsete riikide võltsutoopiast.

Igikestvad küsimused

Tean vaimsesse kriisi sattunud isikuid, kes on kilbina kaasas kandnud väikest valget raamatut.⁷⁰ Selles leiduvaid traagilise alatooniga, eesti kultuuris ainulaadseid meditatsioone võiks iseloomustada hiina tähemärk *xin*, mis tähistab nii mõistust kui südant, vastandamata mõtlemist tunnetele.⁷¹ Kunagisele küsimusele jumalateenistuse olemusest lisandub siin: **milline on palve?** Paul, kes on seda oma raamatut võrrelnud Meister Eckharti teostega, tõdeb: „*Sinu tahtmine sündigu* on kirjutatud palveraamatuks, sest ma ise ei suutnud palvetena lugeda neid, mida palvete pähe pakuti. Algul ilmus mitmeid kordustrukke, siis tuli vahe, ent üks joogatreener organiseeris mullu uue trüki. Raamat on teadlikult selline, et saan aru küll, kuidas teda loetakse nii kirikukoori proovidel kui meditatsiooniringides ühispalveks /.../ Raamatukene on elanud täiesti iseseisvat elu lahus minust.

---

⁶⁸ Planck, *Usk ja loodusteadus*, 45. Tartu Ülikoolis jätkub vastav mõttevahetus teaduskogunemistel ja -publikatsioonides, nt toimus 8.–11. novembril 2007. aastal interdistsiplinaarne konverents „Teadus, filosoofia, religioon: uusi probleeme“.

⁶⁹ Pauli e-kiri autorile 28.6.2015. Teisal aga: Inimene on tähendusi andev loom (Paul, *Pastišš ja popurrii*, 10).

⁷⁰ Tuntud näitleja: „Sellest sain õlekõrre, mis päästis uppuja” (vestlus 2015. aasta sügisel). Kõne all on Toomas Paul, *Sinu tahtmine sündigu* (Tallinn: Logos, 1997).

⁷¹ Sõna *süda* erinevate tähenduste, südame kui keskme üle on arutlenud ka Paul, vt Toomas Paul, *Maise matka poolel teel. Leeriõpik täiskasvanutele* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 1996), 23.

Selle saamise puhul olen olnud lihtsalt meedium. Pannud kirja oma ajastu otsimised /.../ minagi olen inimene ja omast ajast pärinev ning ega mu tunded-mõtted erine kuigivõrd teiste omadest /.../“⁷²

Kiirelt kadus lettidelt postill,⁷³ mille suurelt jaolt omandasid kiriku püsiliikmed. Sillaks nn jõulukristlaste juurde võisid olla pühadeaegsed mõtisklused: „Inimene sellisena, nagu ta iseenesest on, ei ole veel mingi eriline või lõplik väärtus. Kristlus on võtnud teda kui teed kõrgemale ...“⁷⁴ Mõtisklusi rahvusringhäälingu mitmel kanalil alates 2005. aastast sisaldavad „Arm ja aare“ (2011) ning „Teispool vaikust. Mõned hommikused meditatsioonid“ (2012). „Eks need mõtisklused kirjuta ennast ise. Mõtlen küll seda või teist, aga kui hakkab paberile panema, siis alles saan teada, mis välja kukub.“⁷⁵

Seni põhjalikema analüüsi meil esindatud uskkondadest ja omausust on teinud Lea Altnurme, kelle väitekirja⁷⁶ sageli tsiteeritakse. Minu juhuslikku laadi küsitlused-vestlused (mitmekümne aasta jooksul) teemal „**Mida ootate jutluselt?**“ näitavad, et auditoorium võib kirikuõpetaja sõnavõtust loota reageerimist päevasündmustele, abi nende lahtimõtestamisel. Traditsioonidega põimunud kirikult eeldatakse samuti süüvimist ammumöödunud aegadesse, uut teavet arheoloogiast ja kirjalikest allikatest. Paljusid huvitab üksikute sõnade tähendus selles, mida nimetatakse Jumalasõnaks ja mis igasse keelde on tõlgitud veidi erinevalt, peegeldades ajastut ja kohalikke olusid. Raskusi tekitab rahvusliku ja üldinimliku vahekord. Otsitakse oma kaasajale vastavat, täiuslikku religiooni, mis ühendaks endas parima kõigest olnud ja olevast ning ei sõltuks tõlkevigadest⁷⁷ ja aegunud formaalsustest. Raskel hetkel leitakse aga siiski tuge rituaalist, mis on kindel, ettearvatav, ajast-aega nii olnud. Ka sama inimese ootused eri ajahetkedel võivad olla erinevad. Vahel näib kuulajale, et Paul räägib just temast, heites uudse nurga alt valgust tema isiklikele probleemidele. See on pälvinud etteheiteidki, enamasti aga saadakse impulsse

⁷² E-kirjast autorile 28.6.2015.

⁷³ Toomas Paul, *Kusagilt kumab valgust* (Tallinn: Logos, 1995).

⁷⁴ Toomas Paul, *Ta tuli omade juurde. Jõulumõtisklusi* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 1994), 69.

⁷⁵ Pauli e-kiri autorile 19.10.2015.

⁷⁶ Lea Altnurme, *Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. saj. II poolel* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2006).

⁷⁷ Eraldi teema on Piibli tõlkevigade viljakus kultuuriajaloos, on need ju aluseks võetud tuhandete kaunite kunstiteoste loomisel.

mõtterännakuteks ja jõutakse üksiku juurest üldiseni. Kirikus olen tahtmatult märganud inimesi, kes kuulama asudes kühmu vajunud nutavad, varsti aga hämmeldunult ringi vaatavad ja naeratavad – seda pean kõneleja suureks õnnestumiseks. Vaevaga kantseldavad emad-isad lapsi, et aga jutlusest või kesknädalasest mõtisklusest osa saada. Suurim hulk noori ja keskealisi tuli pühakotta juuniküüditamise 60. aastapäeval 2001. aastal vahetult enne Vabaduse väljakul peetud Stingi kontserti. Teoloog kõneles ajaloosündmustest panoraamselt ja suutis „kirikutäie (tõesti täie) noori inimesi, kellest paljud olid ilmselt esimest korda sisse astunud, kuulama ja mõtlema saada“.⁷⁸ Kättesaadavad on raamatud, internet, teaduslikud ja kiriklikud telekanalid – ja ikkagi vajatakse *oma* Toomas Pauli.

Seejuures võib tema jutus olla mitte ainult üllatavat, vaid ka ebamugavat ja häirivat. Ta käsitleb prostitutsiooni, andmelekkedid, kliimapõgenikke, migratsiooni laiemalt, mängib sõna „klikiaeg“ tähendustega, kritiseerib kiriklikke institutsioone.⁷⁹

Eravestluses ütleb *pastor emeritus*: „Jutlustega on vahel nii, et ise ka kuulan ennast kantslis ja imestan, et kuhu ma nüüd küll olen läinud ja välja jõudnud ...“⁸⁰ Mõned käivadki teda kuulamas selle üllatusmomendi pärast, usu(ühingute) erinevustest hoolimata, ka siinkirjutaja ei ole ühegi koguduse liige. Üks Pauli sõnavõtt meeldib rohkem, teine vähem, mõni arvamusalaldus teeb nõutuks või tekitab trotsi, aga sunnib ikkagi edasi mõtlema, seda soovib ta oma jutlustes ka otsesõnu. Pole siis ime, et mu küsimusele „Kes on Toomas Paul?“ vastatakse sageli: „Filosoof.“

Soov õpetada õpetamatuid⁸¹ ühendab Pauli Meister Eckhartiga. Tema lugeja adub teaduse ja religiooni erinevusi ja osalist kattuvust,

⁷⁸ E-kirjast autorile 29.7.2015.

⁷⁹ Kiriku ülesannetest üldse kirjutab Peeter Kaldur: „Nimetaksin vaid mõningaid valdkondi, kus teoloogiliselt põhjendatud seisukohavõtt hädavajalik on: abort, surmanuhtlus, eutanaasia, homoseksuaalsus, prostitutsioon, marginaalsed grupid ühiskonnas, abielulahutus, perevägivald, kuritegevuse juured, narkomaania, inimõigused, rahvusküsimus ja rassismi ilmingud, põgenikud, Jumala loodu säilitamine, relvad jne“, vt Peeter Kaldur, „Eesti ja Eesti Kirik täna teoloogi pilgu läbi“, *EELK juubelialbum*, toim Elmi-Johanna Pata. EELK usuteaduse instituudi toimetised (Tallinn, 1996), 42 (37–43).

⁸⁰ E-kiri autorile 19.10.2015. Samavõrd palanguliselt võivad Paulil valmida üsna pikad kirjalikud tekstid.

⁸¹ Kalle Kasemaa, „Meister Eckhart“, *Töid kristliku müstika alalt. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised* (Tallinn: 1989), 29.

vaeb usuliste veendumuste võimalikkust tänapäevases valikuvõimaluste ja teabe rohkuses. Eriti silmahakkavalt – ja taas rasvases trükis – on mõned igavesed küsimused esile toodud täiskasvanute leeriohvikus, mis kuulub Pauli tänini kordustrukke läbivate raamatute hulka. Selle pealkiri viitab Dantele (ja meenutab üht Valmar Adamsi luulekogu): „Maise matka poolel teel“.

Õpiku alguses kirjutab Paul: „**Miks on teksti kõrval küsimuste rida?** Olen /.../ pidanud vastama inimeste väga erinevatele küsimustele usu kohta /.../ Arvatavasti on paljud teisedki otsinud samadele probleemidele lahendust. Oleksin tänulik ka iga tagasiside eest ...“⁸² Läänemaa-ajaga võrreldes on täielikult muutunud ühiskond ja teoloogi positsioon selles, kuid säilinud on sügav osadustunne kaasiniimestega, mis aitab leida kuju nende nüüdsetele otsingutele. Mõned pärimised Pauli teksti kõrvalt. **Miks üldse peaks kuhugi pürgima? Milline on evolutsiooni järgmine aste? Kas muistseid sümboleid ei saaks kuidagi moderniseerida? Kas usk välistab kriitilise mõtlemise? Mida tähendab, et Jumal on universumi Looja?**⁸³ Kuna õpik on kõigile kättesaadav, siis tsiteerin vaid üht selgitust. Küsimusele „**Miks Jumalat ei saa näha?**“ vastab Paul: „Sõnana on *Jumal* üks taolisi sõnu nagu on aeg, ruum, põhjus, õigus, headus, mille taga pole midagi meeltega haaratavat. Nimetus on väljendus mitte primaarsele, vaid teadvuslikule reaktsioonile. Ei ole võimalik öelda: „Näita mulle Jumalat, siis ma alles usun, et Ta on olemas!“ Me saame näha noote ja pille, aga me ei näe helisid. Me võime näha parabolantenni, aga me ei näe magnetvälja. Meie meeled kogevad vahetult vaid tühist osa eksisteerivast. Sõna on tingmärk ...“⁸⁴

Tinglikkust ja kokkuleppelisust kohtab kõigis eluvaldkondades. Uku Masing tuletab meile meelde: „... iga teadus nõuab usku algaksioomidesse, neid on võimalik samaviisi esitada kui Jumala eksistentsi. Neid püütakse ju defineerida, aga neid defineeritakse tavaliselt veel kaugemate ja veel segasemate mõistetega ... Mis on ruum, mis on jõud, mis on liikumine? Või mis on elu, millega opereerib loodusteadus? Mis on arv? Ja kuna need mõisted on samuti defineerimatud ja samuti tõestamatud, kui Jumal, siis ei näe teoloog ... mis

⁸² Paul, *Maise matka poolel teel*, 15.

⁸³ Paul, *Maise matka poolel teel*, 17, 42, 34, 25, 31.

⁸⁴ Samas, 29–30.

võiks teha teaduse vaenulikuks usule.⁸⁵ Toomas Paul, Uku Masingu Kolleegiumi vanem aastail 1991–1997, suudab tutvustada, selgitada ja modifitseerida tema mõttekäike. Omades võimet efektselt ümber käia numbritega, jätkab ta arutelu ka nende „olemuse“ üle: „Eri tüüpi arvudel (naturaalarvud, murdarvud, negatiivsed arvud, irratsionaalarvud, imaginaararvud jne) leidub küll palju ühistunnuseid, aga üleminek ühest tüübist teise on sujuv ja kõiki tüüpe ühendav tunnus puudub. Sama raske on mõistetega „loodus“, „kultuur“, „teadus“ või „usund“.⁸⁶ Võib tuua palju näiteid kummagi õpetlase mõttekäikudest, mis ühendavad teadust ja usku. Juba Meister Eckhart väidab, et „mõistusele pole miski nii omane ega juuresolev ega lähedane kui Jumal“.⁸⁷ Selle, ka Martin Heideggeri inspireerinud keskaegse müstiku panteismiga ühendab Paul taoismi, jõudes isikupärase metareligioonini: „Minu saar, mida olen igatsenud ja otsinud (mu karma?) noorusest peale, on rahu üle mõistuse, *wu wei*, *Gelassenheit*. Et mulle piisaks Jumala armust. Ja tõesti – mõnel viiul on mu osaks olnud *upekhā*, meelekergus, milles inimene ei virvenda ega võngu mingite tunnete ja hinnete vahel, ei looda midagi ega karda, ei süüdistata ega kiida iseennast. Leebe ükskõiksus. Oled neutraalne. Lepid /oma/ võimetusega olla täiuslik, lihtsalt püüad olla haardekam mistahes mõttes ja suunas, ning koged, kuidas see annab vabaduse piiridest ja valla pääsemise iseendast.“⁸⁸

Endiselt maakirikus

Etnoloog Merike Lang meenutab, kuidas ta veerandsaja aasta eest Pauli poole pöördus Eesti Vabaõhumuuseumi direktorina, et muuseumis asuv Sutlepa kabel⁸⁹ taas sisse pühitseda. Jumalamees kü-

⁸⁵ Uku Masing, *Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt* (Tartu: Ilmamaa, 1993), 18.

⁸⁶ Paul, *Totrus ja tähendus*, 39–40.

⁸⁷ Ning teisel: „Ja inimene peab kõigi oma tegude juures ja kõigi asjade juures oma mõistust tähelepanelikult kasutama ning kõigis asjus omama tähelepanelikku teadvust (*mitwissen*) iseenda ja oma seesmise kohta ning kõigis asjus Jumalat vastu võtma kõrgeimal kombel, kuis see võimalik on.“ Magdeburgi Mechthild, *Jumaluse voogav valgus*. Meister Eckhart, *Eristamise kõned*. Tlk Kalle Kasemaa (Tartu: Ilmamaa, 2015), 407, 380.

⁸⁸ Masing, Paul, 477–478.

⁸⁹ „Sutlepa kabel pärineb eestirootslaste asualalt ning on üks vanimaid puitehitisi Eestis. Kabel on ehitatud Sutlepa külas Noarootsi kihelkonnas Noarootsi kihelkonnakiriku abikirikuks. Ehitusaeg on täpselt määratlemata – arhiivianmed

Foto 4. Sutlepa kabelis, 2015 (Rauno Volmari foto).

sinud skeptiliselt, kas ei taheta teatrit teha. Veendunud eesmärgi tõsiduses, ta nõustus ja on külakabeli vaimulik seniajani. Juureldes selle üle, milline peaks olema külakirik muuseumis,⁹⁰ ei tõuse ta teatud tähtpäevade ja tseremooniate puhul kantslissegi, vaid jääb külastajate ja muuseumitöötajate juurde. Viimased kannavad sageli rahvarõivaid ja õpivad vanu, kristlust loodususuga siduvaid laule. Möistagi nimetab muuseumirahvas Pauli *omainimeseks*.⁹¹

Sutlepa kabeli hämaruses värelev künlavalgus soodustab vaimule keskendumist. Linlased, kelle hulgas on tuntud haritlasi, istuvad rohmakatel pinkidel tihedalt koos, adudes ka sajanditetaguse maarahva kohalolu. Väikestest akendest paistavad härmas või haljendavad puud, möödub hobune vankri või reega, tihti kostab sisse linnulaul. Külakabel võtab vastu muuseumikülastajaid kogu maailmast – huvitav, mida nemad vastaksid, kui jagada laiali küsimustik? Vabaõhumuuseum võiks sellise aktsiooni ette võtta. Teisalt – nii

mainivad kabelit juba 1627. Õnneks ei täitunud vana puuhoone lammutamise plaan (1934), väärikas kabel toodi muuseumi alale 1970 ja pühitseti uuesti sisse 1989. aastal. <http://evm.ee/est/ekspositsioon/üksikobjektid/sutlepa-kabel> (29.3.2016).

⁹⁰ Levinud on muuseumid pühakodades, nt Hagia Sophia alates 1935. aastast.

⁹¹ Telefonivestlus Merike Langiga 2015. augustis. Märkmed autori valduses.

siiraid vastuseid nagu „sulaaegsel“ Läänemaal tänapäeval vaevalt antaks, pealegi muutuvad inimeste tõekspidamised nüüd ülikiirelt. Lõpetuseks tooksingi selle kohta ühe näite. Läänud aastal muuseumi sügislaada avanud Eesti leiva päeval asetati altarile maaleib ja mõelda sai nii „igapäevasele leivale“ kui ka Cyprianuse ja Aquino Thomase sõnadele usklikke nagu „paljude terade ühendamisest üheks leivaks“.⁹² Mõnd aega kostsid mingi seltskonna tapvalt üleolevad kommentaarid: Sutlepa kabelit põlati koledaks, vana kirikukella kohta mühatati „lehmakell“, muidugi tunti end etemana ka vaimulikust, püsti tõusti viimastena ja grimasse tehes. Kui aga emeritõpetaja hakkas rääkima põllupidamisest ja taimedest, mis kodustasid inimese, jäi juhukülaliste jutt vaiksemaks ja katkes sootuks. Selginenud ilmel ja üksmeelselt hakati „seda usklikku vanameest“⁹³ ja ümbrust taskutelefoniga filmima, see aga on meie kaasaegsete puhul kõige levinum viis tunnustust avaldada. Võetigi *omaks*.

Helena Risthein (MA) on õppinud Leningradi kunstiakadeemias (diplom 1978), Tallinna Pedagoogikaülikoolis (MA 2002) ja EELK Usuteaduse Instituudis, töötanud Eesti Kunstimuuseumis ja külalislektorina mitmes kõrgkoolis, peamine uurimisvaldkond sakraalkunst.

---

⁹² Toomas Paul, „Sanctorum communionem“, *Usuteaduslik ajakiri*, 1/48 (2001), 56.

⁹³ Ka T. Paul ise on seda väljendit tarvitanud – Rooma paavsti kohta (Paul, *Kepil on igal juhul kaks otsa*).

The difficult questions of Toomas Paul

HELENA RISTHEIN

MA, art historian

Toomas Paul, born in Tartu in 1939, is a prominent theologian, church historian, New Testament scholar and translator, as well as an essayist, and a member of *Academia Scientiarum et Artium Europaea*. He took part in the preparation of the Porvoo Common Statement (1992) and attended the Lutheran-Orthodox Joint Commission for 12 years. Paul has published 19 books and countless articles, and still often gets press coverage concerning current problems in different fields. He is deeply interested in science and culture and has held a constant dialogue with physicists, neurologists, historians and other professionals. His sermons, articles, conversations on the radio and TV have always interested different communities due to his intellectual spirit, wittiness, honesty and broad mental horizon. At the same time, his chosen topics can be uneasy (data leaks, migration, prostitution, etc.), he is equally critical towards totalitarian and consumer societies, while he even censures some church activities.

Paul studied in Tallinn and worked at eight parish churches in the countryside from 1960 to 1986. From then on he served at St John's Church in the centre of Tallinn, and, since 1989, at Sutlepa Chapel on the premises of the Estonian Open Air Museum.

Among other things, Paul's connection to Tartu is that his teacher and collaborator Uku Masing (1909–1985), whose legacy he interprets and publishes to this day in cooperation with Tartu scholars, resided there. Paul received his doctoral degree (1994, on the history of Bible translation in Estonia) at the University of Tartu and has taught at and been a member of the Religious Anthropology Program Committee. Rector Volli Kalm, who presented Paul with the National Thought Award on behalf of the University of Tartu, called Paul a custodian of basic values and stressed his importance in shaping social mentality. Paul has been awarded many other prizes.

In the article, I present biographical data and briefly characterize Paul as a reader and interpreter of theologians and philosophers like Meister Eckhart or Spinoza, scientists and others, as well as an au-

thor. I am also publishing an unique questionnaire that he presented to his audience already in the 1960s as a young cleric, and outline the difficult questions about religion he has raised in his publications. I quote other authors and archival sources of the Consistory of the Estonian Evangelical Lutheran Church, adding passages from Paul's personal archives and our correspondence to show why he is highly recognised in both the religious and secular societies of Estonia.